

بررسی و مقایسه میزان به کارگیری آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور در خانواده‌های سالم و آشفته

نرجس‌السادات حسینی بهشتی* / کیومرث فرحبخش** / مریم‌السادات فاتحی‌زاده***

چکیده

هدف این مقاله بررسی و مقایسه خانواده‌های سالم و آشفته در به کارگیری آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور در شهر اصفهان است. روش این پژوهش، زمینه‌یابی و جامعه آماری آن:

۱. خانواده‌هایی که تاکنون به دادگاه خانواده مراجعه نکرده و قصد مراجعه هم نداشته و از زندگی خود اظهار رضایت می‌کردند همچنین خانواده‌هایی که تاکنون هیچ عضوی از آنها به زندان نرفته بود، به‌عنوان خانواده سالم تلقی شد، ۲. خانواده‌هایی که در پنج سال اخیر به دادگاه خانواده مراجعه کرده و نیز در پنج سال اخیر عضوی از آنها به علت بزهکاری، مواد مخدر، جرایم اقتصادی و... در زندان به سر می‌برد به‌عنوان خانواده آشفته در نظر گرفته شد. نمونه این پژوهش دویست خانواده سالم و دویست خانواده آشفته بوده و به صورت در دسترس انتخاب شده‌اند. به‌وسیله پرسش‌نامه محقق ساخته با نام (رفتار دینی در خانواده) مورد بررسی قرار گرفت. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار spss و آزمون t تحلیل شده است. نتایج نشان می‌دهد که تفاوت میانگین بین دو گروه خانواده سالم و آشفته در تمامی خرده‌مقیاس‌ها معنادار است. همچنین t به دست آمده در تمامی ریزمؤلفه‌ها در سطح ($p < 0/01$) معنادار است.

کلیدواژه‌ها: آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور، خانواده سالم و خانواده آشفته.

* کارشناس ارشد مشاوره خانواده علامه طباطبایی. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

n.hoseini63@yahoo.com

** استاد یار دانشگاه علامه طباطبایی. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

دریافت: ۹۰/۹/۸ - پذیرش: ۹۱/۱/۳۱

*** دانشیار دانشگاه اصفهان. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

مقدمه

خانواده، مناسب‌ترین نظام برای تأمین امنیت و آرامش روانی اعضا، پرورش نسل جدید، اجتماعی کردن و تربیت فرزندان و برآورده ساختن نیازهای عاطفی افراد است. اما نائل شدن به این کارکرد مهم، سالم بودن و سلامت خانواده را می‌طلبد. خصوصیت عمده خانواده سالم را می‌توان این‌گونه شمرد: در این خانواده زن و شوهر از نیازهای هم آگاه بوده و برای ارضای این نیازها تلاش می‌کنند. زن و شوهر در این خانواده یکدیگر را دوست داشته و برای هم ارزش و احترام قائل هستند. اعضا در برابر هم حقوق و تکالیفی داشته و برای ادای این حقوق و احترام به یکدیگر تلاش می‌کنند. در این خانواده هر دو طرف از طریق همدلی، دلجویی و بهره‌گیری از کلمات گرم و مناسب، روحیه یکدیگر را تقویت می‌کنند. به جای مردسالاری یا زن‌سالاری، در این خانواده حق‌سالاری حاکم است. بین اعضای خانواده به تناسب موقعیت و امکانات، تقسیم کار صورت می‌گیرد.^۱ همچنین افراد خانواده ملاحظه و رعایت یکدیگر را نموده و قادر به بیان محبت، غم و رنج خود به یکدیگر هستند. در این خانواده انضباط لازم وجود دارد؛ انضباطی که از درون افراد و با آگاهی صورت می‌گیرد. همه افراد خانواده به تناسب موقعیت، شرایط و امکانات خویش، درباره امور خانه اظهار نظر کرده و برای اداره آن، تلاش می‌کنند. بین اعضای خانواده مشورت صورت می‌گیرد و هریک از اعضا سعی می‌کند به سخنان دیگری گوش داده و صحبت‌های او را درک کند.^۲

در مقابل، خانواده‌های ناسالم یا آشفته، ویژگی‌های متضاد با خانواده سالم دارند. در این‌گونه خانواده‌ها الگوی مناسب برای ارتباط و تربیت فرزندان وجود ندارد. ارتباطها غیرکلامی، مبهم و نادرست است. مقررات خانوادگی خشک، ناسازگار و همیشگی است. آرمان و هدف مشخص و تلاش برای رسیدن به آن وجود ندارد. وظایف و نقش‌های افراد مشخص نیست. همچنین در این خانواده عدم انعطاف‌پذیری، عدم توانایی در مقابله با بحران‌ها، نبود همکاری، عدم وجود مشورت و بیان افکار، احساسات و نظرات، نبود احترام و رعایت مراتب، نبود محبت، همدلی و دلجویی و نبود تشویق و رواج تنبیه مشاهده می‌شود.^۳

نظام خانواده در عصر حاضر، دچار مشکلات و چالش‌های زیادی شده است. تحولات اجتماعی، صنعتی و علمی، مشکلات متعددی برای خانواده در بیشتر جوامع، از جمله جامعه ایران پدید آورده است. اختلافات خانوادگی، طلاق، فرزندان بی‌سرپرست، بزهکاری

نوجوانان و جوانان، فرار از خانه، خیانت و... نشان از مشکلات خانواده دارد. وجود این مشکلات، نشان‌دهنده نیاز خانواده به برنامه‌های تربیتی و روان‌شناختی بسیاری برای مقابله با پیچیدگی‌های زندگی کنونی است.^۴

دین اسلام به‌عنوان یک مکتب جامع، آموزه‌های فراوانی را برای ابعاد مختلف زندگی بشر فراهم کرده است که بخشی از این آموزه‌ها به صورت ویژه و دقیق به حوزه خانواده مربوط می‌شود. موضوع خانواده از نگاه اسلام به‌طور کلی در سه محور، قابل بحث و بررسی است: ۱. تشکیل خانواده، ۲. عوامل تحکیم خانواده، ۳. عوامل آسیب‌رسان به خانواده.^۵ شناخت رهنمودها و آموزه‌های مربوط به عوامل تحکیم و عوامل آسیب‌رسان به خانواده، نقش مهمی در سلامت آن دارد تا جایی که در صورت وجود اشکال در مرحله تشکیل خانواده می‌توان از این رهنمودها و آموزه‌ها در جهت بهبود و ترمیم آن استفاده کرد. سازگاری اولیه، استمرار روابط مطلوب،^۶ انتظارات معقول،^۷ مشورت،^۸ خوش‌بینی،^۹ صبر^{۱۰} و... از جمله این تعالیم است. بر این اساس، طبقه‌بندی و پرداختن به این رهنمودها و آموزه‌ها در قالب اصول مدیریتی حاکم بر روابط و رفتار افراد در خانواده، امری قابل توجه و تأمل به نظر می‌رسد.

بررسی کانون خانواده از حیث کیفیت و چگونگی روابط میان‌فردی و میزان پایداری و استحکام آنها اهمیت ویژه‌ای دارد. دسته‌بندی‌های گوناگونی در مورد خانواده با توجه به عملکردهای متفاوت آن صورت گرفته است که در نگاه کلی می‌توان دو دسته خانواده سالم و خانواده ناسالم را بررسی کرد. تاکنون پژوهش‌های زیادی در خصوص تفاوت‌های خانواده سالم و ناسالم صورت گرفته و نظریه‌های بی‌شماری در این زمینه ارائه شده است.

مینوچین خانواده را همچون سیستمی دانسته و خصوصیات ذیل را برای خانواده سالم نام می‌برد: مرزهای مشخصی دارد، زیرسیستم زناشویی برای محافظت از امور خصوصی زن و شوهر، مرزهای بسته‌ای دارد، زیرسیستم والدین بین خود و فرزندان مرزهای مشخصی دارد. مینوچین دو نوع خانواده ناسالم را معرفی می‌کند: گسسته و درهم‌تنیده.^{۱۱}

بوئن نیز خانواده سالم را چنین تعریف می‌کند: ساختار خانواده سالم موجب می‌شود که افراد بتوانند در آن به خودمتمایزی برسند؛ یعنی توانایی به دست آوردن کنترل عاطفی و در عین حال، ماندن در جو عاطفی خانواده. در مقابل در خانواده‌های ناسالم، هم‌جوшы پدیده‌ای است که اجازه نمی‌دهد فرد خودش را از خانواده جدا کند.^{۱۲}

السون با تأکید بر نظام ارتباطی خانواده و با تلفیق سه بعد ۱. انسجام، ۲. انعطاف‌پذیری، ۳. ارتباط، خانواده‌ها را به پنج سطح گسسته، تا حدی پیوسته، پیوسته، خیلی پیوسته و به‌هم‌تنیده تقسیم می‌کند که خانواده‌های بهره‌مند از سه سطح اول، خانواده‌های سالم و متعادل هستند و دو سطح دیگر مربوط به خانواده‌های ناسالم است. در دو سطح دومی، افراد با بیش از اندازه از یکدیگر جدا بوده، به‌طوری که کمترین میزان دلبستگی یا تعهد را به خانواده خود دارند، یا در حدی به یکدیگر چسبیده‌اند که نمی‌توانند فردی مستقل باشند.^{۱۳}

خانواده‌های سالم از بیشتر خصوصیات زیر بهره‌مندند:

۱. مرجع قدرت مشروع و قانونی دارند که در طول زمان ایجاد و حمایت شده است،
۲. بهره‌مند از نظام مقرراتی پایدار که به‌طور مستمر به آن عمل شده است، ۳. سهم بودن در انجام رفتارهای تربیتی پایدار و مداوم، ۴. انجام اقدامات مؤثر و پایدار درباره تربیت فرزند و حفظ ازدواج، ۵. تعیین اهدافی که خانواده و هریک از اعضای آن برای تحقق آنها تلاش می‌کنند، ۶. برخورداری از انعطاف‌پذیری و انطباق با شرایط عادی معطلات ناشی از رشد و تکامل و همچنین بحران‌های غیرمنتظره.^{۱۴}

تحقیقات نشان داده که خانواده سالم ویژگی‌های دیگری نیز دارد که مهم‌ترین آنها عبارت است از: ۱. خود را وقف خانواده و اعضای آن می‌کند، ۲. قدر یکدیگر را می‌داند (از نظر اجتماعی با یکدیگر ارتباط دارند)، ۳. اوقاتی را با یکدیگر سپری می‌کنند، ۴. الگوی ارتباطی خوبی دارند، ۵. عقاید مذهبی قوی دارند، ۶. قادرند به گونه مثبتی با بحران‌ها مقابله کنند، ۷. اعضای خود را تشویق و ترغیب می‌کنند، ۸. وظایف و نقش‌های مشخص دارند.^{۱۵}

دین اسلام هم به‌عنوان یک مکتب جامع، آموزه‌های فراوانی را برای ابعاد مختلف زندگی بشر فراهم نموده است که بخشی از این آموزه‌ها به صورت ویژه و دقیق به حوزه خانواده مربوط می‌شود.

آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور مجموعه دستورالعمل‌هایی است در مورد خانواده و چگونگی رفتار اعضای خانواده با یکدیگر در زمینه‌های مختلف که از آیات و احادیث متعددی گرفته شده است. برخی از آنها عبارت‌اند از:

الگو: داشتن نمونه و الگو برای پیروی از آن در امور مختلف فردی، خانوادگی و اجتماعی. از دیدگاه مدیریتی، وجود الگو، رشد و سلامت و سازندگی و چگونگی رفتار

اعضای خانواده را تضمین می‌کند. الگو باید در حد امکان کامل و عاری از هرگونه خطا باشد تا کسانی که از آن الگوبرداری و پیروی می‌کنند دچار مشکل یا انحراف نشوند. از نظر اسلام کامل‌ترین الگوهایی که راه سعادت را در هر زمینه زندگی برای انسان نشان می‌دهند، ائمه معصومین علیهم‌السلام هستند. زوج نمونه اسلام برای الگوگیری که هر دو معصوم هستند، حضرت علی علیه‌السلام و حضرت زهرا علیها‌السلام معرفی شده‌اند.^{۱۶}

روابط کلامی: نوع گفتار، چگونگی گفتار و مضمون آن و گفت‌وگوی اعضای خانواده با هم باید محترمانه باشد، از جمله اینکه آهنگ صدا باید ملایم باشد. خداوند متعال می‌فرماید: «در رفتار راه میانه را برگزین و آوازت را فرود آر، زیرا ناخوش‌ترین بانگ‌ها، بانگ خران است.»^{۱۷} از نشانه‌های احترام در گفت‌وگو این است که زن و شوهر یکدیگر را به بهترین نامی که هریک دوست دارند، خطاب کنند.^{۱۸} ابراز محبت و دوستی در گفتار، به ژرف‌تر شدن روابط عاطفی کمک می‌کند.^{۱۹} صحبت مرد با همسر خود و گفتن این جمله که «دوستت دارم» هیچ‌گاه از ذهن زن پاک نمی‌شود.^{۲۰}

روابط غیر کلامی: نوع نگاه، حالات چهره و وضعیت بدن هنگام گفت‌وگوی افراد در خانواده. با مردم، به‌ویژه خانواده، با چهره گشاده و روی باز دیدار کنید،^{۲۱} زیرا روی خوش و چهره باز موجب جذب دل‌ها^{۲۲} و فزونی محبت می‌شود.^{۲۳} تبسم و لبخند بر چهره در بهبود روابط نیز مؤثر است. نگاه مهربانانه زن و شوهر به یکدیگر موجب نشاط آنان می‌شود.^{۲۴}

حق شوهر: اموری که زن باید درباره آنها نظر شوهر را جویا شود، اذن بگیرد، محافظت کند، تمکین کند یا محترم شمارد. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: بر زن لازم است از بهترین عطر استفاده کند، زیباترین لباسش را بپوشد، خود را به نیکوترین وجه آرایش دهد و صبح و شب همچون طاووس خرامان خود را به شوهر عرضه کند.^{۲۵} اساسی‌ترین وظیفه زن، تأمین نیازهای عاطفی و جنسی همسر است که از نظر ارزش، معادل دشوارترین تکلیف دینی مرد، یعنی جهاد شمرده شده است.^{۲۶} امام کاظم علیه‌السلام می‌فرماید: جهاد زن، نیکو شوهرداری کردن است.^{۲۷}

حق زن: اموری که انجام آنها بر مرد واجب است، مثل نفقه، احترام، بخشش و توجه به نیازهای مختلف زن. تأمین شرایط اقتصادی،^{۲۸} و برآورده ساختن نیازهای عاطفی،^{۲۹} از جمله اموری است که جزء حقوق زن شمرده شده است. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: همانا بهترین مرد کسی است که بیشتر از دیگران خیرش به خانواده‌اش برسد.^{۳۰} امام سجاد علیه‌السلام فرمود: حق زن بر تو

(شوهر) این است که بدانی خداوند او را برای تو مایه آرامش و انس قرار داده است. پس بدان که همسری او نعمتی الهی است، و بر تو واجب است که او را تکریم و احترام نمایی و با او رفاقت و دوستی نمایی.^{۳۱}

سلسله مراتب: جایگاه افراد در خانواده، جایگاه پدر و مادر، فرزندان از بزرگ‌تر تا کوچک‌تر، چگونگی تعاملات و روابط آنها با هم. و انسان را سفارش کردیم که به پدر و مادرت نیکی کن و...^{۳۲، ۳۳} پیامبر اسلام ﷺ فرمود: خدایا به تو پناه می‌برم از فرزندی که خدایم باشد.^{۳۴} تعالیم اسلام، افزون بر اقتدار والدین به شوهر نیز اقتدار بیشتری می‌دهد.^{۳۵}

مرزهای خانوادگی و صداقت و پاکی: چگونگی تعامل اعضای خانواده با یکدیگر و قوانین مربوط به آن، راست‌گویی و یکی بودن افراد خانواده با هم و عدم پنهان‌کاری، حفظ دل، چشم، دست و زبان و به‌طور کلی اعضای بدن از حرام. باید مسائل مربوط به روابط خصوصی زن و شوهر، در محدوده خودشان باقی بماند.^{۳۶} همچنین می‌فرماید: به زنان مؤمن [هم] بگو دیدگانشان را فروگذارند و ناموسشان را محفوظ بدارند و زینتشان را جز آنچه آشکار است، نمایان نکنند و روسری‌هاشان را بر گریبان بیندازند و زینتشان را آشکار نکنند و...^{۳۷} رسول خدا ﷺ صفاتی را برای بانوان شایسته یادآوری فرموده که از جمله آنها آرایش برای همسر و پوشش کامل از دیگران است.^{۳۸} قرآن می‌فرماید: به مردان مؤمن بگو دیدگان از نظربازی فروگذارند و ناموسشان را محفوظ بدارند، این برای آنها پاکیزه‌تر است.^{۳۹} امام علیؑ در کلام خود، دروغ‌گویی و صداقت را این‌گونه توصیف کرده‌اند: دروغ‌گویی خیانت است،^{۴۰} دروغ هلاک‌کننده است،^{۴۱} صداقت و راستی امانت است،^{۴۲} و راستگو همواره عزیز و گرامی است.^{۴۳}

حسن خلق و پرهیز از خشونت: نداشتن خشونت، فحاشی، کتک‌زدن، ستمگری و برخورداری از گفتار نیکو، اعمال نیکو، انصاف، عدالت، احسان و احترام. پیامبر ﷺ فرمودند: بهترین مردان امت من آن کسانی هستند که به خانواده خود ترحم و نوازش داشته و با خشونت و تکبر با آنها رفتار نکرده و به آنان آزار نرسانند.^{۴۴} همچنین فرمودند: دین آن است که خشم نگیری.^{۴۵} امام صادقؑ فرمود: در روابط بین زن و شوهر، مرد نیازمند سه چیز است: مدارا و خوش‌رفتاری با زن، پیراستن ظاهرش در مقابل دیدگان و گشاده‌دستی با وی.^{۴۶}

محبت و صمیمیت: دوست داشتن، عشق داشتن و بر زبان آوردن و در عمل نشان دادن آن و به‌طور کلی اموری که باعث افزایش انس و الفت بین اعضای خانواده می‌شوند.

پیامبر ﷺ فرمود: وقتی مرد به همسر خود با محبت می‌نگرد و او نیز با مهر به شوهرش نظر می‌کند، خداوند با دیده رحمت به آنها می‌نگرد.^{۴۷} پیامبر ﷺ فرمود: سخن مرد به همسرش که "دوستت دارم" هرگز از قلب زن بیرون نمی‌رود.^{۴۸} همچنین سلام کردن از جمله مواردی است که به آن سفارش شده است: و چون وارد هر خانه‌ای شدید به همدیگر سلام دهید که تحیت الهی است و مبارک و پسندیده است.^{۴۹} خداحافظی کردن، پیشباز و بدرقه رفتن، گوش کردن به سخن،^{۵۰} عیب‌پوشی کردن،^{۵۱} زینت و آرایش و تمیزی،^{۵۲} هدیه دادن^{۵۳} و سوغات سفر^{۵۴} از موارد دیگری است که باعث ایجاد صمیمیت و محبت می‌شود.

لذت جویی: درک لذت‌های عاطفی از طریق همنشینی، هم‌کلامی، دیدن، شنیدن، گفتن، بوییدن، لمس کردن و هم‌خوابی همسران. امام سجاده ﷺ فرمود: هنگامی که بنده به صورت همسرش و همسرش به صورت او می‌نگرد، خداوند به هر دوی آنها نظر رحمت می‌کند و هنگامی که دستان یکدیگر را می‌گیرند، گناهانشان از خلال انگشتانشان فرو می‌ریزد.^{۵۵} در روایتی بهترین سود مؤمن، زانی معرفی شده‌اند که مهارت شادی‌آفرینی برای شوهر خود داشته باشند.^{۵۶}

صبر و مدارا: نگرفتن موضع‌گیری عجولانه، داشتن تحمل مثبت، و ملایمت. علی ﷺ می‌فرماید: سلامت زندگی در مدارا کردن است.^{۵۷} همچنین فرموده است: مدارا و سازگاری، دشواری‌ها را آسان و چاره‌جویی‌های سخت را ساده می‌سازد.^{۵۸}

عفو و صفح و گذشت: بخشیدن و نادیده گرفتن خطا و چشم‌پوشی از آن توسط اعضای خانواده. امام علی ﷺ فرمود: عذر بردارت را بپذیر و اگر عذری نداشت برای او بتراش.^{۵۹} امام علی ﷺ فرمود: کم‌گذشتی زشت‌ترین عیب‌ها، و شتاب در انتقام، بزرگ‌ترین گناهان است.^{۶۰} همچنین فرمود: گذشت و عفو هنگام قدرت از برترین فضیلت‌هاست.^{۶۱}

استطاق و مذاکره: بازسازی روابط خانوادگی از طریق نشست‌های خانوادگی، هنر گفت‌وگو، به صحبت آوردن و تقویت مهارت شنیدن. پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: نشستن مرد نزد زن و فرزندش، نزد خداوند محبوب‌تر از اعتکاف او در مسجد من است.^{۶۲} زبان خود را به نرم‌گویی عادت دهید.^{۶۳} گوش خود را به خوب شنیدن عادت دهید.^{۶۴}

مدیریت اختلاف: پذیرش وجود تفاوت، اختلاف، تضاد، تکرر و چندگونگی در امور و چگونگی برخورد و سامان‌دهی به آن. همانا مؤمنان برادرند، پس میان آنها آشتی برقرار کنید.^{۶۵} و اگر زنی از ناسازگاری یا رویگردانی شوهرش بیمناک باشد، بر آن دو گناهی

نیست که بین خود صلح کنند، و صلح بهتر است، و نفوس را بخل و حرص فرا گرفته، و اگر نیکوکاری و پارسایی کنید، خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است.^{۶۶}

تدبیر و برنامه‌ریزی: تقسیم کارها، تقسیم زمان و اختصاص دادن زمانی خاص به کاری خاص. تدبیر و برنامه‌ریزی سبب اصلاح امور زندگی می‌شود.^{۶۷} پیامبر ﷺ فرمود: من از فقر بر اتمم نمی‌ترسم و لکن از سوءمدیریت و بدبرنامگی برایشان نگرانم.^{۶۸} حضرت علی ؑ می‌فرماید: سامان و قوام زندگی در نیک تقدیرکردن و ملاک آن، نیک تدبیرکردن است.^{۶۹} امام علی ؑ نیز می‌فرماید: اوقات خود را به سه قسمت تقسیم کنید: قسمتی از آن را به کار و تلاش بپردازید، قسمتی از آن را به عبادت و قسمتی از آن را برای تفریحات سالم و حلال اختصاص دهید.^{۷۰}

خدمت در خانه: مسئولیت‌پذیری و ارائه خدمات متقابل در خانواده توسط اعضا. پیامبر ﷺ در این باره فرمود: خدمت تو به همسرت صدقه است.^{۷۱} هرگاه مردی به همسر خود آبی بنوشاند، پاداش می‌برد.^{۷۲} هر زنی که هفت روز به شوهرش خدمت کند، خداوند هفت در دوزخ را به روی او می‌بندد و هشت در بهشت را به رویش می‌گشاید.^{۷۳} همچنین فرمود: هیچ زنی نیست که جرعه‌ای آب به شوهرش بنوشاند مگر آنکه این عمل او برایش بهتر از یک سال عبادت است که روزهایش را روزه بگیرد و شب‌هایش را به عبادت سپری کند.^{۷۴}

تشکر و سپاس‌گزاری: قدردانی از یکدیگر، واکنش مثبت و اهدای انرژی مثبت روانی در برابر خدمات و زحمات یکدیگر. و از نعمت‌های پروردگارت سخن بگویی.^{۷۵} سفارش کردیم که: مرا و پدر و مادرت را شکر گوی که سرانجام تو نزد من است.^{۷۶} امام علی ؑ فرمودند: کم‌سپاسی، بی‌رغبتی به نیکوکاری را در پی دارد.^{۷۷} بهترین شما آن کسی است که چون به او چیزی داده شود، سپاس‌گزاری کند و اگر به او چیزی داده نشود، راضی باشد.^{۷۸} پیامبر فرمودند: هر زنی به شوهرش بگوید من از تو هیچ خیری ندیدم، ثواب کارش را از بین می‌برد.^{۷۹} مرد نیز باید با گفتار نیکو از همسر خود قدردانی کند که این امر، افزون بر تشویق زن، صمیمیت بین آنها را افزایش می‌دهد.^{۸۰}

سلامت و توسعه اقتصاد: تلاش برای گشایش در زندگی، افزایش رفاه و نعمت از راه حلال. قناعت، دوری از بخل، حرص و اسراف. امام سجاده ؑ فرمود: خداوند از آن کس خوشنودتر است که خانواده خود را بیشتر در رفاه و نعمت قرار دهد.^{۸۱} امام صادق ؑ

فرمودند: به آنچه خدا تو کرده، قانع باش تا زندگی‌ات باصفا باشد.^{۸۲} قرآن در قالب کنایه می‌فرماید: نه دست خویش را از روی خست به گردن بند و نه به سخاوت یکباره بگشای که در هر دو حالت، ملامت زده و حسرت خورده بنشین.^{۸۳} امام علی علیه السلام در تفسیر آیه ۹۷ سوره نحل می‌فرماید: منظور از زندگی پاک همان زندگی همراه با قناعت است.^{۸۴}

تربیت فرزند: آنچه والدین برای پرورش یک فرزند صالح باید بدانند و عمل کنند. در روایات مربوط به حقوق فرزند، بوسیدن و نوازش فرزند بسیار سفارش شده است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هرکس فرزندش را بوسد، حسنه‌ای برای او نوشته می‌شود، و هرکس فرزندش را شاد کند خداوند او را روز قیامت شاد می‌کند.^{۸۵} همچنین ایشان در مورد مردی که گفت: من هرگز طفلی را نبوسیده‌ام، فرمود: این مردی است که از نظر من اهل جهنم است.^{۸۶}

این آموزه‌ها طبق بینش اسلام جهان‌شمول هستند؛ یعنی هرگاه خانواده سالمی وجود داشته باشد باید این آموزه‌ها خودبه‌خود رعایت شوند. بارها دیده شده است که خانواده‌ای با وجود اینکه مذهبی نیستند، اما خانواده‌ای سالم بوده و کارکرد بسیار خوبی دارند. بررسی و تحقیق درباره این خانواده، نشان می‌دهد که این‌گونه خانواده‌ها به صورت ناخودآگاه به رعایت قوانین و اصولی می‌پردازند که طبق آموزه‌های اسلام است. همچنین گاهی دیده می‌شود افرادی که مذهبی‌اند، خانواده‌ای آشفته و ناسالم دارند. در واقع، این‌گونه خانواده‌ها با وجود مذهبی بودن، از آموزه‌ها و اصول اسلامی در انجام زندگی خود، به‌خصوص زندگی خانوادگی بهره نمی‌برند.

حال سؤال اساسی این است که آیا بین خانواده سالم و ناسالم از نظر رعایت این آموزه‌ها بدون در نظر گرفتن مذهبی بودن یا مذهبی نبودن، تفاوت وجود دارد یا خیر؟ به عبارت دیگر، آیا به کار بردن این آموزه‌ها توسط خانواده‌ها - چه مذهبی و چه غیرمذهبی - می‌تواند در سلامت آن نقش داشته باشد؟

پژوهش‌های متعددی در مورد تأثیر آموزه‌های اسلامی یا سبک زندگی اسلامی در بهبود روابط زوجین، سازگاری، رضایت از زندگی، سلامت روان، صمیمیت، تعهد و... صورت گرفته که نتایج مهم و قابل ملاحظه‌ای از تأثیر مثبت آموزه‌های اسلامی بر هریک از متغیرهای ذکر شده را نشان می‌دهد. اما درباره میزان به‌کارگیری آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور، در خانواده‌های سالم و آشفته، پژوهشی صورت نگرفته است. حال با توجه به اینکه اسلام مبین بخشی از فرهنگ خانواده‌های ایرانی است و جایگاه قابل توجه و

ویژه‌ای در زندگی آنان دارد، شناخت رهنمودها و آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور، گام مهمی در مسیر بازنمایی نیازهای بومی خانواده ایرانی و افزایش سلامت آن است. پژوهش حاضر، به مقایسه میزان به‌کارگیری آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور، در خانواده‌های سالم و ناسالم می‌پردازد. بنابراین، فرضیه پژوهش چنین است: بین میزان به‌کارگیری آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور در خانواده سالم و آشفته تفاوت وجود دارد.

روش

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش از دو نوع خانواده سالم و ناسالم شهر اصفهان تشکیل شده است: ۱. خانواده‌هایی که تاکنون به دادگاه خانواده مراجعه نکرده و قصد مراجعه هم نداشتند و از زندگی خود اظهار رضایت می‌کردند، و همچنین خانواده‌ای که تاکنون هیچ عضوی از آنها به زندان نرفته بود، خانواده سالم در نظر گرفته شدند. ۲. خانواده‌هایی که در پنج سال اخیر به دادگاه خانواده مراجعه کرده و نیز در پنج سال اخیر، عضوی از آنها به سبب بزهکاری، مواد مخدر، جرایم اقتصادی و... در زندان به سر می‌برد، خانواده آشفته در نظر گرفته شده است.

نمونه شامل: چهارصد خانواده (دویست خانواده سالم و دویست خانواده آشفته). روش نمونه‌گیری نیز از نوع در دسترس است.

روش این پژوهش، توصیفی و از نوع علی - مقایسه‌ای است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح آمار توصیفی از شاخص میانگین استفاده شده است. در سطح آمار استنباطی نیز از آزمون t با استفاده از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است.

ابزار پژوهش پایایی و روایی آزمون

ابزار پژوهش حاضر یک پرسش‌نامه محقق ساخته با عنوان «رفتار دینی در خانواده» است. روایی محتوایی: پرسش‌نامه توسط پنج تن از متخصصان مشاوره و معارف اسلامی دانشکده روان‌شناسی دانشگاه اصفهان و یکی از استادان دانشگاه تهران اصلاح شده و روایی محتوایی آن نیز مورد تأیید قرار گرفته است. همچنین ضریب پایایی با استفاده از روش آلفای کرنباخ برای کل آزمون در نمونه صد نفری ۰/۷۸ به دست آمد. به منظور تعیین پایایی سؤال‌های آزمون از روش آلفای کرنباخ استفاده شده است.

روش نمره‌گذاری و شیوه اجرا

این پرسش‌نامه، ۶۳ گویه داشته و هر گویه، یک مقیاس پنج درجه‌ای، بله، تقریباً بله، نظری ندارم، تقریباً خیر، خیر است و به هر گزینه نمره‌ای بین ۱-۵ تعلق می‌گیرد. به‌گزینه بله نمره ۵ و به‌گزینه خیر، نمره ۱ داده شده است. بیشتر سؤال‌های پرسش‌نامه به صورت مستقیم نمره‌گذاری شده و سؤال‌های ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۳، ۲۴، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۸، ۳۹، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۸، ۵۳ و ۵۶ به صورت معکوس نمره‌گذاری شده است.

برای دسترسی به خانواده‌های ناسالم به دادگاه خانواده شهر اصفهان مراجعه شد و بعد از توضیح کار و هدف خود، از یکی از اعضای خانواده‌ای که مراجعه کرده بودند، خواسته شد پرسش‌نامه (رفتار دینی در خانواده) را تکمیل کنند. همچنین برای دسترسی به نوع دوم خانواده‌های ناسالم، یعنی زندانیان نیز به مرکز مراقبت پس از زندان شهر اصفهان مراجعه شد و از خود فرد زندانی (رها شده) یا یکی از افراد خانواده او خواسته شد تا پرسش‌نامه (رفتار دینی در خانواده) را تکمیل کنند.

همچنین برای دسترسی به خانواده‌های سالم، با خانواده‌هایی که هیچ‌گاه به دادگاه خانواده مراجعه نکرده یا قصد مراجعه نداشته و از زندگی خود ابراز رضایت می‌کردند، مصاحبه شده و پس از توضیح کار و هدف، پرسش‌نامه (رفتار دینی در خانواده) برای تکمیل شدن در اختیار آنها قرار داده شده است.

یافته‌های پژوهش

توصیف ریزمؤلفه‌های مربوط به پژوهش

جدول میانگین و انحراف استاندارد ریزمؤلفه‌های پژوهش به تفکیک خانواده

خانواده	شاخص	الگو	روابط کلامی	روابط غیرکلامی	موانع ارتباط	حق شوهر	حق زن	سلسله مراتب
سالم	میانگین	۱۳/۷۰	۸/۰۰	۸/۰۹	۸/۳۹	۸/۷۴	۸/۶۹	۷/۹۶
	انحراف استاندارد	۳/۵۶	۱/۰۶	۱/۸۹	۱/۶۳	۱/۲۴	۱/۴۰	۱/۵۶
آشفته	میانگین	۹/۱۹	۴/۳۵	۴/۰۸	۴/۵۲	۶/۱۸	۴/۸۲	۶/۰۳
	انحراف استاندارد	۲/۸۲	۲/۲۷	۲/۱۲	۲/۴۷	۲/۵۷	۲/۵۵	۲/۴۳

ادامه جدول، میانگین و انحراف استاندارد ریزمؤلفه‌های پژوهش به تفکیک خانواده

خانواده	شاخص	مرز خانوادگی و پاکی و صداقت	اخلاق حسنه، نفی خشونت	ابراز محبت	گذشت	لذت‌جویی	استطاق و مذاکره
سالم	میانگین	۸/۹۵	۹/۱۹	۸/۱۶	۷/۲۳	۷/۶۷	۸/۰۸
	انحراف استاندارد	۱/۳۵	۱/۵۰	۱/۵۷	۱/۵۶	۲/۰۳	۱/۷۲
آشفته	میانگین	۶/۰۷	۵/۵۳	۴/۹۸	۴/۹۶	۴/۶۸	۵/۰۳
	انحراف استاندارد	۲/۶۲	۲/۷۷	۲/۲۰	۲/۲۷	۲/۲۳	۵/۰۲

ادامه جدول. میانگین و انحراف استاندارد ریزمؤلفه‌های پژوهش به تفکیک خانواده

خانواده	شاخص	مدیریت اختلاف	خدمت در خانه	تشکر و سپاس‌گزاری	سلامت و توسعه اقتصادی	تدبیر و برنامه‌ریزی	صبر و مدارا	تربیت فرزند
سالم	میانگین	۸/۰۲	۷/۹۷	۸/۳۴	۸/۱۸	۷/۵۸	۷/۳۹	۴۴/۵۴
	انحراف استاندارد	۱/۵۰	۱/۵۷	۱/۵۳	۲/۲۱	۱/۷۳	۱/۸۰	۲۵/۳۲
آشفته	میانگین	۳/۸۷	۴/۱۶	۴/۹۲	۵/۲۰	۴/۵۳	۴/۴۷	۳۲/۹۳
	انحراف استاندارد	۱/۷۷	۲/۴۰	۱/۹۲	۲/۷۸	۲/۶۶	۲/۰۶	۳۸/۸۳

نتایج این جدول بیانگر این است که:

- میانگین نمره‌های همه ریزمؤلفه‌های پژوهش در خانواده‌های سالم بیشتر از خانواده‌های آشفته است.

- از بین ریزمؤلفه‌های پرسش‌نامه در گروه خانواده سالم، به‌جز ریزمؤلفه‌های تربیت فرزند که بیشترین تعداد سؤال را دارد، ریزمؤلفه الگو با نمره ۱۳/۷۰ بیشترین میانگین، و ریزمؤلفه تقدم آرامش بر آسایش با نمره ۶/۱۸ کمترین میانگین را دارد.

- از ریزمؤلفه‌های پژوهش در گروه خانواده آشفته، به‌جز ریزمؤلفه تربیت فرزند که بیشترین تعداد سؤال را دارد، ریزمؤلفه الگو با نمره ۹/۱۹ بیشترین میانگین و ریزمؤلفه اختلاف و مدیریت آن، با نمره ۳/۸۷ کمترین میانگین را دارد.

- به‌طور کلی در بین همه ریزمؤلفه‌ها در بین دو گروه، خانواده سالم و خانواده آشفته، ریزمؤلفه تربیت فرزند، بالاترین میانگین (۴۴/۵۴) و ریزمؤلفه اختلاف و مدیریت آن، کمترین میانگین (۳/۸۷) را دارد.

آزمون ریزمؤلفه‌های پژوهش

آزمون t مستقل برای تساوی میانگین‌ها				آزمون لوین برای تساوی واریانس‌ها		
متغیرها	f	Sig.	t	ضریب آزادی	Sig.	اختلاف میانگین
الگو	۵/۸۷	۰/۰۱۶	۹/۹۲۵	۳۹۸	۰/۰۰	۴/۵۱
روابط کلامی	۱۸/۰۳	۰/۰۰	۱۳/۰۹۸	۳۷۸	۰/۰۰	۳/۶۵
روابط غیر کلامی	۰/۷۸	۰/۱۸۳	۱۴/۰۹۳	۳۹۸	۰/۰۰	۴/۰۱
موانع روابط	۱۳/۱۸	۰/۰۰	۱۳/۰۶۴	۳۷۱	۰/۰۰	۳/۸۷
حق شوهر	۶۷/۹۶	۰/۰۰	۸/۹۵۰	۳۴۲	۰/۰۰	۲/۵۶
حق زن	۵۵/۱۷	۰/۰۰	۱۳/۲۸۵	۳۵۳	۰/۰۰	۳/۸۷
سلسله مراتب	۲۰/۴۷	۰/۰۰	۶/۶۵۵	۳۶۸	۰/۰۰	۱/۹۳
مرز خانوادگی و صداقت و پاکی	۶۷/۴۰	۰/۰۰	۹/۷۵۳	۳۴۸	۰/۰۰	۲/۸۸
نفی خشونت، اخلاق حسنه	۸۰/۵۳	۰/۰۰	۱۱/۵۹۶	۳۵۲	۰/۰۰	۳/۶۶

آزمون t مستقل برای تساوی میانگین‌ها				آزمون لوین برای تساوی واریانس‌ها			
۰/۲۷	۳/۱۸	۰/۰۰	۳۷۹	۱۱/۷۳۲	۰/۰۰	۲۵/۲۱	اعلان محبت
۰/۲۷	۲/۹۲	۰/۰۰	۳۹۸	۱۰/۶۳۲	۰/۴۲	۴/۱۷	صبر و مدارا
۰/۲۷	۳/۲۷	۰/۰۰	۳۷۵	۱۱/۸۰۲	۰/۰۰	۱۵/۸۹	گذشت
۰/۳۰	۲/۹۸	۰/۰۰	۳۹۸	۹/۸۵۸	۰/۰۷	۳/۲۵	لذت‌جویی
۰/۵۳	۳/۰۵	۰/۰۰	۳۹۸	۵/۷۴۳	۰/۰۵	۴/۲۸	استنطاق و مذاکره
۰/۲۳	۴/۱۵	۰/۰۰	۳۹۲	۱۷/۸۴۸	۰/۰۲	۵/۱۰	اختلاف و مدیریت آن
۰/۳۰	۱/۳۷	۰/۰۰	۳۶۷	۴/۴۴۲	۰/۰۰	۳۳/۶۸	قناعت
۰/۳۲	۲/۰۸	۰/۰۰	۳۸۸	۶/۴۳۹	۰/۰۰	۱۳/۱۷	آرمان‌گرایی و معنویت‌گرایی
۰/۳۱	۳/۰۴	۰/۰۰	۳۶۸	۹/۵۴۶	۰/۰۰۰	۳۰/۵۳	تدبیر و برنامه‌ریزی
۰/۲۸	۳/۸۱	۰/۰۰	۳۷۰	۱۳/۲۳۶	۰/۰۰	۲۳/۰۶	خدمت در خانه
۰/۲۴	۳/۴۲	۰/۰۰	۳۸۸	۱۳/۹۱۸	۰/۰۱	۱۱/۴۵	تشکر و سپاس‌گزاری
۰/۳۵	۲/۹۸	۰/۰۰	۳۸۸	۸/۳۷۱	۰/۰۰	۱۹/۳۶	سلامت و توسعه اقتصادی
۱/۰۵	۱۱/۶۱	۰/۰۰	۳۹۸	۱۰/۹۹۰	۰/۴۷	۰/۵۱	تربیت فرزند

نتایج این جدول نشان می‌دهد که t به دست آمده در همه ریزمؤلفه‌های پژوهش در سطح ($p < ۰/۰۱$) معنادار است. بنابراین، فرضیه پژوهش مبنی بر تفاوت خانواده سالم و خانواده آشفته پذیرفته می‌شود؛ بدین معنا که خانواده‌های سالم و آشفته در میزان به‌کارگیری آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور (در همه ریزمؤلفه‌ها) با هم تفاوت دارند.

بحث و نتیجه‌گیری

در پژوهش‌های مختلفی نشان داده شده است که می‌توان از آموزه‌ها و برنامه‌های مذهبی به بهترین شکل برای پیشگیری از بروز مشکلات زناشویی استفاده کرد. به نظر می‌رسد یکی از دلایل پذیرش این فرضیه این است که در این برنامه‌ها و آموزه‌ها، یکی از اصولی که به آن توجه شده، اصل توجه افراد به حقوق و مسئولیت‌های متقابل آنان در برابر هم و همچنین نقش ایمان به خدا در آرامش زندگی خانوادگی بوده است. آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور به‌خوبی می‌تواند برنامه‌ای کامل برای انجام زندگی در تمامی ابعاد آن داشته باشد.^{۸۷} آموزه‌های اسلامی به‌طور کامل دستورالعمل‌هایی عقیدتی و رفتاری برای خانواده از روابط بین زوجین تا تربیت فرزندان، رفتار با همسایگان و نیز رفتار با دیگر افراد جامعه دارد.

صرف نظر از اینکه خانواده‌ای مذهبی است یا خیر، رعایت آموزه‌هایی که در دین مبین اسلام بر آن تأکید زیادی شده، می‌تواند سبب سلامت و شادابی خانواده‌ها شود و کارکرد

مناسب خانواده برای والدین، فرزندان و اجتماع را به ارمغان آورد. پس می‌توان گفت طبق آیه ۸۵ سوره آل‌عمران آموزه‌های اسلام جهان‌شمول بوده و به همه زمان‌ها، مکان‌ها و شرایط تعلق داشته و باید این آموزه‌ها را به صورت اصول زندگی درآورده و از آنها بهره ببریم. این آموزه‌ها برای تمامی ابعاد زندگی بشر، به‌خصوص خانواده، برنامه ارائه کرده و رهنمودهای ارزشمندی دارد.

در مجموع می‌توان گفت که در حال حاضر بسیاری از مکاتب درمانی از آموزه‌های مذهبی و مداخله‌های مذهبی - معنوی استفاده می‌کنند. آموزش‌ها و درمان‌های معنوی در سلامت افراد و خانواده‌ها مؤثر است و معنویت، بخش مهمی از زندگی انسان‌ها در فرهنگ ملل و قومیت‌های مختلف شمرده شده و تأثیر به‌سزایی بر سلامت و بهزیستی افراد و خانواده‌ها دارد.^{۸۸}

پیشنهادهات

۱. با توجه به تأثیر آموزه‌های اسلامی در سالم بودن خانواده‌ها، مراکز مشاوره و راهنمایی و مراکز مشاوره قبل از ازدواج می‌توانند از آموزش سبک زندگی اسلام‌محور برای راهنمایی جوانان و همسران و عموم مردم در زندگی زناشویی استفاده کنند.
۲. افزایش پژوهش و کار عملی متخصصان روی این شیوه آموزشی، به‌منظور افزایش کاربرد این شیوه در کاهش مشکلات زناشویی و بهبود روابط صمیمانه زوجین در جامعه ایرانی با توجه به عجین بودن فرهنگ خانواده‌های ایرانی با مباحث و زمینه‌های اسلامی.
۳. آموزش آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور به خانواده‌های زندانیان و بررسی تأثیر این آموزه‌ها روی روابط و عملکرد آنها.
۴. آموزش آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور به خانواده‌ها و زوج‌هایی که به دادگاه خانواده مراجعه می‌کنند و بررسی تأثیر این آموزه‌ها روی روابط و تصمیمات آنها.
۵. پیشنهاد می‌شود تأثیر آموزه‌های اسلامی خانواده‌محور به صورت اختصاصی‌تر و جزئی‌تر روی هریک از متغیرهای موجود در خانواده، بررسی شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. احمد صافی، *مدیریت خانواده*، ص ۱۸
۲. عاطفه حیرت، «بررسی اثر بخشی زوج درمانی اسلام محور بر سازگاری، سلامت روان و خوش بینی زوجین شهر اصفهان»، *پایان نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه اصفهان.
۳. احمد صافی، همان، ص ۲۲
۴. محمدرضا سالاری‌فر، *درآمدی بر نظام خانواده در اسلام*، ص ۱۶.
۵. محمد محمدی ری شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۱۱
۶. نساء: ۱۹.
۷. همان.
۸. آل‌عمران: ۱۵۹.
۹. حجرات: ۱۲.
۱۰. بقره: ۱۵۵.
۱۱. جیمز او پروچسکا، *نظریه های روان درمانی*، ترجمه یحیی سیدمحمدی، ص ۴۴۵.
۱۲. فیلیپ بارکر، *خانواده درمانی پایه*، ترجمه دهقانی، ص ۱۶۱.
13. Olson, D.H., Goral, D.M, Circumplex model of marital and family systems. InF, Walsh (eds), *Normal family processes* (3rd ed.), pp. 514-541. New York: the Guilford Press.
۱۴. بیواوز و بیواوز به نقل از بهاری، ۱۳۸۶، ص ۷۴
۱۵. بهاری، ۱۳۸۶، ص ۴۹.
۱۶. محمد نیلی پور، *مدیریت خانواده*، ج ۱ و ۲ ص ۲۴
۱۷. لقمان: ۱۹.
۱۸. محمد ابن یعقوب کلینی، *اصول کافی*، ج ۲، ص ۶۴۳.
۱۹. محمد ابن الحسن حر عاملی، *وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، ج ۱۴، ص ۱۰.
۲۰. همان، ج ۲۰، ص ۲۳.
۲۱. محمد ابن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۱۰۷.
۲۲. علی آمدی، *غررالحکم و دررالحکم*، ص ۹۱.
۲۳. محمد ابن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۱۰۷.
۲۴. علی آمدی، همان، ج ۱۴، ص ۳۷.
۲۵. محمد ابن یعقوب کلینی، همان، ج ۵، ص ۴۰۶.
۲۶. محمد ابن الحسن حر عاملی، همان، ج ۱۴، ص ۱۱۶.
۲۷. محمد ابن یعقوب کلینی، همان، ج ۵، ص ۵۰۷.
۲۸. نساء: ۳۴.
۲۹. محمد ابن الحسن حر عاملی، همان، ج ۱۴، ص ۱۱۶.
۳۰. محمد باقر مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۱۰۳، ص ۳۸۹.
۳۱. همان، ج ۷۴، ص ۵.

۳۲. عنکبوت/ ۸.
۳۳. احقاف: ۱۵.
۳۴. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۸۶، ص ۱۸۶.
۳۵. نساء: ۳۴.
۳۶. محمد ابن الحسن حر عاملی، همان، ج ۱۴، ص ۱۵۴.
۳۷. نور: ۳۱.
۳۸. محمد ابن یعقوب کلینی، همان، ج ۵، ص ۳۲۴.
۳۹. نور: ۳۰.
۴۰. علی آمدی، همان، ح ۲۷.
۴۱. همان، ح ۲۶۵.
۴۲. همان، ح ۲۷.
۴۳. همان، ح ۳۹۳.
۴۴. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۴۶، ص ۱۷۳.
۴۵. همان، ج ۷۱، ص ۳۹۳.
۴۶. همان، ج ۴۶، ص ۱۱.
۴۷. غلامحسین خوانساری، نهج الفصاحه، ح ۶۲۱.
۴۸. محمد ابن الحسن حر عاملی، همان، ج ۲۰، ص ۲۳.
۴۹. نور: ۶۱.
۵۰. محمد ابن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۴۴.
۵۱. بقره: ۱۸۷.
۵۲. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۷۶، ص ۱۰۲.
۵۳. محمد ابن یعقوب کلینی، همان، ج ۵، ص ۱۴۴.
۵۴. محمد ابن الحسن حر عاملی، همان، ج ۸، ص ۳۳۷.
۵۵. عباس متقی، کنز العمال، ج ۱۶، ص ۲۷۶.
۵۶. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۶۳، ص ۹۶۲.
۵۷. عباس متقی، همان، ج ۹، ص ۲۴۴.
۵۸. علی آمدی، همان، ح ۱۷۷۸.
۵۹. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۷۱، ص ۱۶۵.
۶۰. علی آمدی، همان، ح ۲۷۶۶.
۶۱. همان، ح ۲۱۳۱.
۶۲. محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه همراه با ترجمه فارسی، ح ۷۸۸۴.
۶۳. همان، حدیث ۴۳۵.
۶۴. همان، حدیث ۲۱۵.

۶۵. حجرات: ۱۰.
۶۶. نساء: ۱۲۸.
۶۷. علی آمدی، همان، ج ۴، ص ۱۳۶.
۶۸. همان، ص ۱۳۵.
۶۹. همان، ج ۸۰۸۴.
۷۰. محمد دشتی، ترجمه و شرح نهج البلاغه، حکمت ۳۹۰.
۷۱. عباس متقی، همان، ج ۱۶، ص ۴۰۸.
۷۲. همان، ج ۱، ص ۴۲۵.
۷۳. محمد ابن الحسن حر عاملی، همان، ج ۱۴، ص ۱۲۳.
۷۴. همان، ج ۲۰، ص ۱۷۲.
۷۵. ضحی: ۱۱.
۷۶. لقمان: ۱۴.
۷۷. علی آمدی، همان، ج ۶۷۴۶.
۷۸. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۱۸، ص ۱۱.
۷۹. همان، ج ۱۸، ص ۱۱.
۸۰. محمد ابن الحسن حر عاملی، همان، ج ۲، ص ۱۵.
۸۱. محمد ابن یعقوب کلینی، همان، ج ۴، ص ۱۱.
۸۲. علی آمدی، همان، ج ۹۰۷۷.
۸۳. اسراء: ۲۹.
۸۴. محمد دشتی، همان، حکمت ۲۲۹.
۸۵. محمد محمدی ری شهری، همان، ج ۱۰.
۸۶. همان.
۸۷. جواد رضایی، «تاثیر آموزش سبک زندگی اسلام محور با تاکید بر نظام خانواده بر تعهد و صمیمیت زوجین اراک»، پایان نامه کارشناسی ارشد
۸۸. همان

منابع

- آمدی، علی، *غررالحکم و دررالحکم*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶
- ابن شعبه، حسن ابن علی، *تحف العقول من آل رسول (ص)*، قم، شریف الرضی، ۱۴۲۱ ق.
- بارکر، فلیپ، *خانواده درمانی پایه*، ترجمه دهقانی، تهران، رشد، ۱۳۷۵
- پروچسکا، جیمز، *نظریه های روان درمانی*، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران، رشد، ۱۳۸۵
- حر عاملی، محمدابن الحسن، *وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، تهران، الاسلامیه/ محمدی، ۱۴۰۳ ق
- حیرت، عاطفه، بررسی اثر بخشی زوج درمانی اسلام محور بر سازگاری، سلامت روان و خوش بینی زوجین شهر اصفهان. *پایان نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۸
- دشتی، محمد، *ترجمه و شرح نهج البلاغه*، قم، مشهور، ۱۳۸۰
- رضایی، جواد، «تاثیر آموزش سبک زندگی اسلام محور با تاکید بر نظام خانواده بر تعهد و صمیمیت زوجین اراک»، *پایان نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۹
- سلاری فر، محمد رضا، *خانواده در نگرش اسلام و روانشناسی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵
- ____، محمد رضا، *درآمدی بر نظام خانواده در اسلام*، تهران، هاجر، ۱۳۸۵
- شرفی، محمد رضا، *خانواده متعادل*، تهران، انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۷۶
- صافی، احمد، *مدیریت خانواده*، تهران، انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۷۴
- خوانساری، غلامحسین، *نهج الفصاحه*، قم، انصاریان، ۱۳۸۵
- طباطبایی، سید محمد حسین، *تفسیر المیزان*، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۷۴
- کلینی، محمد ابن یعقوب، *اصول کافی*، بیروت، دارالاضواء، ۱۹۹۲
- گلادینگ، ساموئل، *خانواده درمانی*، ترجمه بهاری و همکاران، تهران، تزکیه، ۱۳۸۲
- متقی، عباس، *کنز العمال*، بیروت، موسسه الرساله، ۱۴۰۹ ق
- مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۳ ق
- محمدی ری شهری، محمد، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۷
- ____، *میزان الحکمه همراه با ترجمه فارسی*، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۷
- مصطفوی، سید جواد، *بهشت خانواده*، مشهد، بارش، ۱۳۸۷، ج ۱
- نیلی پور، محمد، *مدیریت خانواده*، قم، سلسبیل، ۱۳۸۵، ج ۱ و ۲
- Olson, D.H., Goral, D.M., (2003), Circumplex model of marital and family systems. InF, Walsh (eds), Normal family processes (3rd ed.), pp. 514-541. New York: the Guilford Press.